

Sikat ng Araw sa Luntiang Tanawin

Pag-alaala kay Cirilo F.
Bautista ng Kaniyang Anak
sa Labas na Sirena

JOHN IREMIL TEODORO

MAALWAN ANG SIKAT ng araw nang mag-umpisa ang martsa sa damuhan sa harap ng Sentrong Pangkultura ng Pilipinas. Mayo 10, 2018. Huwebes ng umaga. Arrival Honors para sa labi ni Cirilo F. Bautista, Pambansang Alagad ng Sining para sa Literatura. May pagpupugay para sa kaniya sa Main Theater ng CCP.

Malungkot na martsa at pinipigilan ko ang pag-iyak. Ayokong umiyak sa harap ng ibang tao. Pinagmasdan ko ang palagid. Luntian ang mga damo at ang mga punongkahoy sa bahaging iyon ng CCP Complex. Dahan-dahan ang martsa habang sumasaludo ang mga sundalo, tangan ng isang binatilyong apo ni Bautista ang urn ng kaniyang abo. Ang biyudang si Ma'am Rosemarie Bautista, kay ganda sa kaniyang pagluluksa. Nai-imagine ko na kung gaano siya kaganda nang magkilala sila ng dakilang makata sa Lungsod Baguio maraming taon na ang nakalilipas. Dahan-dahan sa paglalakad ang pamilyang Bautista papaakyat sa ramp ng CCP. Pinipigilan ko pa rin ang pag-iyak.

Anak ako sa literatura ni Bautista. Ako ang anak niyang Sirena. Nang una kaming mag-usap sa Iligan National Writers Workshop noong 1995, sabi niya sa akin, ini-imagine

daw niyang ang itim-itim ko, sunog ng araw, dahil palaging tungkol sa dagat ang mga tulang ipinapadala ko sa kaniya sa Philippine Panorama na siya ang literary editor.

Wala na si Papá at pakiramdam ko nang mga sandaling iyon, parang anak nga niya ako sa labas.

SI PAPÁ

Hindi naman talaga namin tinatawag na “Papá” si Cirilo F. Bautista sa kaniyang harapan. Tinatawag lang namin siyang “Papá” kung wala siya o di kaya nakatalikod siya at sigurado kaming di niya kami maririnig. “Sir Cirilo” talaga ang tawag namin sa kaniya lalo na kapag may iba kaming kausap at siya ang pinag-uusapan. O “Sir” kapag direkta namin siyang ina-address. “Doc Bau” naman siya kapag “official” o “academic” ang pag-uusap dahil ito ang tawag sa kaniya sa Literature Department dito sa La Salle.

Tinatawag lang namin siyang “Papá” kapag kami-kami lang sa grupo naming ALON Literature Collective (ang aming ipinagmamalaking literary barkadahan in all its positive and negative connotations) ang nag-uusap. Nabuo ang ALON noong late 1990s bilang grupo ng mga batang makatang nagkakilala sa La Salle na nagkikita once a month upang i-workshop ang mga bagong tula ng bawat isa.

Nakapaglathala nga kami ng dalawang antolohiya: *What the Water Said* (2004) at *Watershed* (2009). Ang pabliser namin ay ang University of San Agustin Publishing House at nanalo pa ng National Book Award mula sa Manila Critics Circle ang *What the Water Said*. May pinaplano kaming pangatlong libro. Ilang taon nang pinaplano. May title na nga kami: *Suddenly, Cirilo*. Mga maikling kuwento na may cameo role si Papa. Alam na niya ang balak naming ito at gusto niya ang title. Mukhang umoo naman kami nina Alice M. Sun-Cua, Shirley O. Lua, Ronald Baytan, Alejandrino A. Vicente, Isidoro Cruz, at Vince Groyon na gagawin ito. Siguro imbitahan na rin namin ang mga ALON mentor namin na sina Luisa A. Igloria at Marjorie Evasco. At malay natin baka magko-contribute din ang mga dapat ay kasapi ng orihinal na ALON (na bigla na lang di naging aktibo sa grupo) na sina Nonon Carandang, Jose Edison Tondares, at Camilo Mendoza Villanueva Jr. Sayang at wala na si Sid Gomez Hildawa. Pero ang masaya lang sa isipan ko, tiyak magkasama na sila ngayon ni Papa sa heaven.

Bakit nga ba kami naging ALON? Siyempre mula ito sa isang joke ni Papá na ilang ulit naming narinig sa kaniya, “What does the ocean say to the sky? Nothing. It just waves.” Kayâ hayun, wave equals alon.

Maraming pagkakataon sa bahay kami nina Papá sa Santa Mesa Heights nagmimiting. Minsan ang nakasalang sa workshop ay ang tula kong “Habang Naglalakad sa Baha.” Tungkol ito sa karanasan kong paglalakad sa hanggang hita na

baha sa ginsang-an ng mga kalyeng Estrada at Leon Guinto nang nagtatrabaho pa ako bilang managing editor sa De La Salle University Press na ang opisina noon ay sa ground floor ng Le Grande Maison sa gilid ng St. Scholastica's College at nagrerenta ako ng isang maliit na kuwarto sa isang nanlilimahid na building sa Estrada.

Sa pangatlong saknong ay gin-quote ko si Papá: “Sabi nga ng makatang si Cirilo F. Bautista, / ‘Mahika blangka. / Maynila, ay napakagandang Maynila—/ Kung makikita mo sa ilalim ng baha!’ /Kaya pala may musika sa agos / Ng tubig at patak ng ulan / At sa lagaslas ng tubig na sinasagasaan / Ng mga bus, dyip, taxi, at traysikad.” Nakakaloko ang ngiti ni Papa nang mag-comment siya. “The most successful lines in this poem are the first four lines of the third stanza.” Siyempre tawanan kami lahat! Hindi ko alam kung pinupuri ba ang tula ko o nilalait.

Anak ako ni Cirilo F. Bautista at may karapatan akong tawagin siyang Papá. Nang manalo ako ng ikatlong gantimpala sa timpalak sa tula sa Panorama Literary Awards noong 1997, nagkita sina Papá at Nanay sa isang simpleng awarding ceremonies sa Bayview Hotel. Sabi ni Papá kay Nanay, “Huwag kang masyadong mag-alala kay John dito sa La Salle ha. Parang anak ko na ’yan. Ako’ng bahala sa kaniya.” Para sa isang batang lumaki na ang marinerong ama ay palaging wala ay napakahalaga sa akin ang maikling pag-uusap na iyon ng tunay kong ina at ng aking “parang tatay” subalit sa puso’t isipan ko noon pa man, at lalo na ngayon, ay totoong tatay ko talaga.

Hindi malayo na baka ngayon-ngayon lang pinag-uusapan uli ako nina Nanay at Papá sa langit dahil alam ko matsika ang ina ko at si Papá ay laging handang makinig.

[Hunyo 19, 2018, 7:43 n.u., Maynila]

INTERVIEW TUNGKOL KAY PAPÁ

Noong Sabado (Mayo 19) may taga-*Varsitarian* ng University of Santo Tomas na nag-interview sa amin nina Shirley O. Lua at Ronald Baytan dito sa La Salle tungkol kay Cirilo F. Bautista. May special issue daw sila na tribute kay Papá. Dating editor si Papá ng *Varsitarian*.

Si Shirley talaga ang pakay na interbiyuhin. Dala nga niya sa isang tote bag ang lahat ng libro ni Papá. Tanong ko tuloy kay Ronald, “Ateng, dissertation ba ang susulatin ng bata?” Tumawa lang siya.

Hinihintay namin si Shirley na matapos ang kaniyang interview upang magkape kaming tatlo. Kailangan naming mag-relax matapos ng Writing the Classroom 2 nang hapong iyon. Kaso, pagkatapos ng interview kay Shirley gin-volunteer niya kami ni Ronald na interbiyuhin din. Marami raw kaming masasabi tungkol kay Papá. Kayâ kahit na nanlalambot na ako sa pagod dahil sa nakaraang tatlong araw na

kumperensiya na ako ang Hermana Mayor, for the love of Papá gora na sa interview. Sabi ni Ronald sa taga-*Varsitarian* sabay na kaming interbiyuhin.

Ang isang pamatay na tanong na nagpadugo kaagad sa aking ilong ay, “In your opinion, what is the greatest book of Cirilo Bautista?” Siyempre ang sagot kaagad ni Ronald ay ang *The Trilogy of St. Lazarus*. Ito ang kalipunan ng tatlong modern epic ni Papá na ginagamit ni Ronald na pang-torture sa aming literature majors.

Habang nagpapaliwanag si Ronald, parang namimingi ako at nananaginip na ng matapang na kape. Nagdadasal ako, sabi ko, “Sir, magpakita ka nga ngayon para tumigil na si Ateng!” Nang ako na, sabi ko sa nag-iinterbiyu na ang *Sugat ng Salita* ang paborito kong libro.

“Greatest book hindi paborito,” pagko-correct ni Ronald.

“Opo, next question pa po ang tungkol sa favorite book,” sabi ng bata.

Mabilis akong nag-isip. Patatalo ba ako sa *The Trilogy of St. Lazarus* ni Ronald? *Words and Battlefields* sabi ko. Teorya ito ni Papá tungkol sa tula. Mahirap na libro dahil pilosopiya ito tungkol sa tula na malatula rin ang istilo. Ang librong ito ay disertasyon ni Papá para sa kaniyang Doctor of Arts in Language and Literature na isinumite niya noong 1990 sa La Salle. Wala na siyang balak noon na mag-PhD pa subalit pinilit siya nina Br. Andrew Gonzales, FSC at Isagani R. Cruz na mag-doctorate degree para maging Full Professor siya. Sa kaniyang disertasyon, si Dr. Cruz ang kaniyang adviser. Kasama sa mga panelist sina Br. Andrew at Dr. B. S. “Ben” Medina Jr. Kuwento sa akin ni Papá, hindi siya makatulog nang gabing magde-defend siya kinaumagahan. Naghanda raw siya ng notes sa index card para sa mga sasabihin niya sa defense at mga sagot sa mga posibleng itatanong ng mga panelist. Kinaumagahan sa defense, walang nagtanong matapos ipaliwanag ni Papá ang kaniyang sinulat na disertasyon. Pirmahan na agad ng approval sheet at kainan. Habang kumakain, pabulong na tinanong ni Papá si Dr. Medina, “Pambihira, Ben ba’t hindi kayo nagtanong? Naghanda pa naman ako.” Ang sagot ni Dr. Medina, “E, paano kami magtatanong hindi namin naintindihan!”

Nang sulatin ko ang aking MFA thesis na si Papá ang adviser pinilit kong basahin ang librong ito na inilathala ng De La Salle University Press noong 1998. Malapanaginip ang pag-intindi ko rito. Yung parang nagegets mo pero hindi naman. Nang malaman ni Dr. Cruz na nag-quote ako sa librong ito, sabi niya, “Talaga? Naintindihan mo?” Ang sagot ko, “Siyempre hindi, Sir. Gusto ko lang magmukhang scholarly ang thesis ko!”

Pag-uwi ko noong Sabado sa Tore ko, agad kong binuklat ang librong ito na nasa aking mesang sulatan. May mga naka-highlight akong mga bahagi. Bagama’t matagal na sa akin itong libro, noong 2016 ko lang ito napa-autograph kay Papá. Nagpaalam kasi ako sa kaniya na kung sakaling maintindihan ko na nang lubusan

ang libro niyang ito, gusto ko itong isalin sa Filipino at sa Kinaray-a. Tumawa lang siya at nagsabi ng, “Sige, intindihin mo muna.” Hinaplos-haplos ko ang dedication niya sa title page nitong libro na: “With much affection to John Iremil Teodoro—Cirilo F. Bautista 19 June 2016.”

Gusto ko ang salitang “affection.” Napakamapalad kong Sirena!

Sa pahina bago ang page one may nakalagay na babala: “This discourse on the poem is actually a theory disguised as a parable disguised as history disguised as sociology disguised as a poem. One should be wary of disguises.” Si Papá talaga! Nai-imagine ko na habang isinusulat niya ito ay nakangiti siya, ’yung nakakaloko niyang ngiti.

[Mayo 22, 2018, 9:11 n.u., Maynila]

SA IKA-40 NA ARAW NG PAGTALIWAN NI PAPÁ

Kahapon (Hunyo 14) sa pamisa at parangal namin para kay Dr. Cirilo F. Bautista, ang aming Papá CFB, dito sa La Salle ay may ginawa akong kakaiba at tuwang-tuwa ako sa aking sarili—ang bumigkas ng tula na memoryado ko! Achievement ito para sa akin dahil may stage fright ako. Hanggang classroom lang ang káya ko. Kung mas malaki sa classroom ang lelekturan o pagsasalitaan ko ay halos sasabog ang aking puso sa kaba at parang natutunaw ang aking knee cap. Idagdag pa natin dito ang factor na ang programa kahapon ay isang emosyonal na pagdiriwang para sa ika-40 na araw ng pagtaliwan ni Papá. Isang sagradong araw sa paniniwalang Katoliko dahil ito ang araw ng pag-akyat ng kaluluwa sa langit upang mabuhay nang walang hanggan sa piling ng Diyos.

Dahil kine-claim ko naman talaga na ako ang favorite literary daughter ni Papá, hindi na ako nag-inarte pa nang piliin ako ng mga kasama ko sa Literature Department na maging isa sa tatlong magbabasa ng tula ni Papá sa event. Ang nakatokang tula sa akin ay “Ang Tunay na Pag-ibig” mula sa librong *Sugat ng Salita* (De La Salle University Publications, 1986). Ang iba pang magpo-poetry reading ay sina Ricardo de Ungria at Marjorie Evasco. Mga bigatin di ba? At ako ang pinakamabigat sa kanila! Literally speaking nga lang.

Ilang beses ko nang napanood na nag-poetry reading si Sir Ricky. Hindi basta reading lamang ang ginagawa niya kundi performance talaga at memoryado niya ang tula. Hindi ako magpapa-upstage, sabi ko sa aking sarili. Mememoryahin ko ang “Ang Tunay na Pag-ibig.” Salamat sa Diyos at isang pahina lang ito! Dalawampu’t isang gutay-gutay na linya lang. Keribam.

Isang linggo ko rin itong kinabisado. Paggising ko sa umaga at bago matulog sa gabi, memorize to death ako. Nang gin-recite ko ito sa harap nina Ronald Baytan at

Carlos Piosos ay nagkamali ako. May isang linya at isang salita akong nakalimutan. Ang sabi ni Ronald habang nakataas ang kanang kilay, “More practice pa, Princess.” Mabuti pa si Shirley O. Lua, nang mag-recite ako sa harap niya at dalawang linya nga ang nakalimutan ko ay pinalakpakan ako. Nape-pressure lang ako dahil kapag nire-recite ko naman sa banyo dito sa Tore ko at nakaharap ako sa salamin, memoryado ko naman. Pero kapag may nakikinig na, may nakakalimutan ako. E, paano pa kaya kung actual event na?

Pero hinde! Hindi ako patatalo kay Ricardo de Ungria! Sabi ko sa aking sarili. Kailangan kong i-memorize. Naalala ko noong high school ako sa St. Anthony’s College sa Antique, na-memorize ko naman ang “Annabel Lee” at ang “A Passionate Shepherd to His Love” na nang tanghalin namin sa klase namin sa English ay ako talaga ang shepherd at suot-suot ko pa ang pink na bath robe ni Nanay bilang costume.

Nalaman ko lang na makakaya kong bigkasin na memoryado ang “Ang Tunay na Pag-ibig” sa parangal kay Papá nang ma-recite ko ito noong nakaraang linggo sa harap ng mga estudyante ko sa creative writing. Tinatalakay kasi namin ang imagery at metaphorical language at bigla kong naisip na itong tula ang gawin kong halimbawa. Kaya sabi ko sa aking mga estudyante, “Guys, pakinggan ninyo itong tula ni Cirilo F. Bautista na magandang halimbawa ng mahusay na paggamit ng imagery at metaphor.” Unang dalawang pangungusap pa lang, manghang-mangha na sila at kitang-kita sa kanilang mukha. Ang pinakapogi kong estudyante nakanganga pa. “Ang tunay / na pag-ibig ay kabaong / na walang laman. / Ang nakikiramay / ay dumarating / na may bulaklak sa lalamunan / at luha sa balsa.”

Pinalakpakan nila ako nang matapos ko ang tula. Lihim ko ring pinalakpakan ang sarili ko nang makita ko sa kanilang mga mukha na nauunawaan na nila ang konsepto ng imagery at metaphorical language. Salamat sa tula ni Papá!

At iyon na nga kahapon, habang nagmimisa pa lang ay kinakabahan na ako. Sa pag-umpisa ng programa ng parangal, hindi na ako sigurado kung memoryado ko pa ang tula. Ang nakakainis pa, habang nagbibigay si Ronald ng kaniyang tribute, ilang beses nabasag ang kaniyang boses. Umiiyak-iyak si Ateng! Siyempre nakikiiyak ako. Nakakainis naman. Paano pa ako magtatanghal ng tula ni Papá na hindi ako iiyak at kabisado pa ang tula?

Nang tawagin si Sir Ricky na magbasa ng tula, hayan na, pagtayo niya pa lang sa kaniyang kinauupuan sa likod, nagre-recite na siya! Nire-recite niya from memory ang “Pedagogic” ni Papá habang papalapit ng altar. In character pa siya. Gusto ko tuloy tumayo at mag-slow clap sabay sigaw ng, “Uwian na! May nanalo na!”

Nang ako na ang tawagin, mabilis akong nagdasal kina Mother Mary, St.

Augustine, St. John Baptist de La Salle, St. Anthony of Padua, St. Marie Eugenie, at pati sa mga guardian angel na tulungan ako na huwag magkalat. Mga santong patron iyan ng mga institusyong pinag-aralan ko.

Bago ko binigkas ang tula, nagkuwento muna ako upang pahupain ang aking kaba. Sabi ko noong 1995 nang maging estudyante ako ni Papá, halos every weekend ay umaakyat kami ng Baguio. Minsan, habang nakaupo kami sa sira-sirang stage sa Malcom Plaza sa babang dulo ng Session Road na nakaharap sa palengke ng Baguio ay bigla siyang humirit. Kadalasan naman kapag ganoon ay hindi kami nag-uusap. Sanay akong maupo sa tabi niya nang ilang oras at di kami nagkikibuan. Kaniya-kaniya kami ng iniisip. Madalas ang iniisip ko lalaki. Siya, I assumed, nagko-compose ng epiko sa utak niya.

Henewey, out of nowhere, ni walang context, sabi niya sa akin habang pinapanood namin ang mga taong naglalakad sa kalsada, “John, kung gusto mong maging mahusay at successful na makata, dapat huwag kang mag-asawa.” Siyempre tumaas ang kilay ko. “E, ba’t kayo, Sir, may asawa naman?” sabi ko. “Naku masuwerte lang ako dahil si Ma’am Rose mo mabait at understanding. Tayo kasing makata walang pera. Saka gusto pa natin palagi ang mapag-isa para makapagsulat.” Then end of conversation na. May dalawa o tatlong oras pa yata kaming nakaupo lang doon sa maliit na plaza. Kapag may mga batang naghaharutan at maingay na malapit sa amin, sinusutsutan niya na tumigil at tumahimik.

Taong 1995 o 1996 iyon nang sinabihan niya akong huwag mag-asawa. Noong 2017 nagkadyowa ako. Pagbisita ko sa bahay niya, ito agad ang ibinalita ko sa kaniya. Sabi ko, “Sir, may boyfriend na ako. As in we live together.”

“Oo nga, Sir! Nag-boyfriend-boyfriend ’yan!” biglang interject ni Shirley na sumbungera ang peg.

“Bakit mo ginawa ’yan? Nakakaistorbo ’yan sa pagsusulat!” ang sabi ni Papá.

“E, Sir, masyado na akong nalulungkot kung minsan. Kailangan ko na ng kasama sa buhay,” ang sagot ko. Medyo hurt ako kasi ang inaasahan ko sanang sasabihin niya ay, “Sige, dalhin mo siya dito sa bahay. Gusto ko siyang makilala at makausap.”

Pero mukhang tama si Papá. Istorbo nga sa pagsusulat ang lalaki. Hindi man lang inabot ng isang trimester ang kabaliwan kong iyon.

Bago ko gin-recite ang “Ang Tunay sa Pag-ibig” ay sinabi ko sa mga dumalo kahapon na huwag silang kabahan na baka may makalimutan akong linya. Nasa bulsa ko lang sa loob ng jacket ko ang kopya ng *Sugat ng Salita*. May Plan B ako. Ang magpatalo kay Ricardo de Ungria at basahin na lamang ang tula mula sa libro.

Ngunit nagtagumpay ako! Na-recite ko nang buo at tama ang bawat kataga ng

tula. Napatalon ako sa tuwa. Kung nanonood nga si Papá kahapon, natitiyak kong tuwang-tuwa rin iyon. At sana ipagdasal niya sa langit na balang-araw mahahanap ko rin ang tunay kong pag-ibig kahit na hindi na ako naniniwala sa pag-ibig ngayon.

[Hunyo 15, 2018, 8:28 n.u.]

NANG MINSANG TINALO KO SI PAPÁ

Proud ako na minsan tinalo ko si Cirilo F. Bautista sa word game na imbento niya.

O baka hindi naman talaga niya imbento ang larong iyon kundi siya lang ang nagturo sa akin. Ganito kasi iyon, nagbabakasyon kami sa Baguio at nakatira kami sa isang kuwarto sa Teachers Camp. Normally naman, doon kami sa bahay niya—Amalfi House ang tawag niya—sa Marcos Highway nagsi-stay. Pero kung isa o dalawang gabi lang naman ay nagrerenta na kami ng kuwarto. Sayang kasi ang oras kasi maglilinis pa kami ng bahay (dahil madalas walang tao roon) at kami pa ang magluluto.

Umaga iyon at nakabihis na kami. Sa kuwarto lang kami at hinihintay si Gabby (Gabriel Baban Keith, ang makatang kaibigan namin na taga-Baguio) na sunduin kami para mananghalian sa Camp John Hay. Habang naghihintay naglabas siya ng papel at bolpen.

“O, John, maglaro muna tayo habang hinihintay si Gabby,” sabi niya. Ipinaliwanag niya ang laro.

Magbubuo kami ng salita sa pamamagitan ng salitang paglalagay ng mga letra. Dapat hindi mahulaan ng kalaro ang word na nasa isip mo. At dapat may salita ka talagang nasa isip dahil kung dugtong ka lang nang dugtong ng mga letra at wala ka palang iniisip na salita at bigla kang i-challenge ay talo ka. Pero kapag na-challenge ka at may salita ka talagang nasa isip at tama ito, ikaw ang panalo.

Sa isip ko noon, “Si Sir talaga maglalaro lang kami, laro pa na tiyak talo ako.” Nabasa ko kasi sa isang sanaysay ng isa pang idolo kong guro sa La Salle na si Isagani R. Cruz ay memoryado raw ng mga tulad ni Bautista ang standard English dictionary. Ang paksa kasi ni Dr. Cruz ay tungkol sa pagsusulat ng tula sa Ingles. Kung Filipino ka raw na gustong magsulat sa Ingles, dapat mas magaling kang mag-Ingles kaysa 90% ng mga Amerikano at dapat memoryado mo ang standard English dictionary tulad ni CFB.

Henewey, naglaro kami. Nag-jack en poy. Ako ang panalo. Mukhang magandang pangitain. Kayâ ako ang unang sumulat ng letra: “T.” Nagdagdag si Papá ng “H” kaya naging “TH.” Ang isa pang rule, dapat sa pagdagdag mo ng letra ay walang mabubuong salita. Nagdagdag ako ng “A,” naging “THA.” Nagdagdag

siya ng “R” kaya naging “THAR.” Nagdagdag ako ng “S” at naging “THARS.” Sumimangot si Papá.

“Wala namang mabubuong word na ganiyan e! Di ba sabi ko sa ‘yo may word in mind ka dapat?” sabi niya na parang nagalit agad.

“Meron nga akong naiisip na word, Sir,” sabi kong nakangiti.

“Sigurado ka? ‘Ala ngang word na ganiyan e,” sabi niya na kunot ang noo at magkasalubong ang kilay.

“Meron nga, Sir,” sabi kong nakangiti pa rin. Tuwang-tuwa ako na matatalo ko siya. Hindi pala totoo ang sinabi ni Dr. Cruz. I’m sure nasa standard English dictionary ang salitang nasa isipan ko.

“Sige, I challenge you. What word? ‘Ala ‘yan e,” sabi niya.

Sinulat ko ang salita: CATHARSIS.

“Oo nga ‘no!” sabi niyang nakangiti na at natatawa pa.

Buti na lang dumating na si Gabby. Ayaw kong maglaro pa kami at baka matalo na ako. Mabuti na ‘yang ako ang may hawak ng championship. (Championship agad?)

Nang hapon ng araw na iyon habang naglalakad kami sa gitna ng hardin ng mga dilaw na dahlia—ito ang hardin ngayon ng The Manor na wala pa noon sa Camp John Hay—tinapik niya ako sa balikat. “Naisahan mo ako du’n ha,” sabi niyang nakangiti. Noong una, di ko maintindihan ang sinasabi niya. Parang walang context. “Saan, Sir?” tanong ko. “Sa laro natin kanina. Tinalo mo ako,” sabi niya at iniwan ako. Pumunta siya sa batong ledge na overlooking sa kabundukan ng bahaging iyon ng Kordilyera.

Natawa ako. Hindi pa rin pala siya nakapag-move on. Bibiruin ko pa sana siya ng, “Laro po ninyo ‘yun, Sir. Tinalo ko kayo sa sarili ninyong game.”

Pero tahimik na siyang nakaupo at pinagmamasdan ang mga pine tree. Hindi ko na siya inistorbo. Iyon kasi ang panahong sinisimulan nang sulatin ni Papá ang *Sunlight on Broken Stones*.

Maalwan pa rin ang sikat ng araw. Tanghaling-tapat na subalit mabugnaw ang ihip ng hangin sa Libingan ng mga Bayani. Luntian ang paligid. Nagkaroon ng gun salute para kay Papá, pagpupugay ng estado para sa isang Pambansang Alagad ng Sining, bago tuluyang ibinaba ang kaniyang abo sa hukay. Medyo napangiwi ako. Takot ako sa baril.

Pagkatapos ng mga seremonyas ng libing, lumapit ako kay Ma’am Rosemarie. Ngumiti sa akin ang dalawang anak na babae ni Papá. ‘Yung isa, si Ria, lumapit pa sa akin at nakipagbeso-beso sabay sambit ng pasasalamat sa aking pakikiramay sa kanila. Sinabi ko kay Ma’am Rose na ang ganda-ganda niya kanina sa Arrival Honors kay Papá sa CCP,

na napaka-elegante niyang tingnan. Nagluluksa man ngunit napangiti si Ma'am Rose sa aking sinabi. Napakatamis ng kaniyang ngiti. "Talaga, anak? Maraming salamat!" sabi niya sabay yakap at halik sa akin.

Iyon ang unang pagkakataong tinawag ako ni Ma'am Rose na "anak." Ang saya-saya ko. Parang lalong kumintab ang berde kong buntot. Nagtaliwan na si Papá pero nandiyan naman siya. Pakiramdam ko para akong anak sa labas ni Cirilo F. Bautista na, at last, tinanggap na ng kaniyang pamilya.